

ПРО МОВУ ГУЦУЛЬСЬКИХ ПРИКАЗОК

(Спостереження над фонетичними особливостями оповідань,
зібраних В.Шухевичем)

Праця В.Шухевича „Гуцульщина” – своєрідна енциклопедія гуцулів другої половини ХІХ ст. У ній зібрано багатющий матеріал фактично з усіх ділянок життя й діяльності цієї неповторної української етнографічної групи.

Усі записи представлені з урахуванням місцевої говірки, що дає мовний зріз гуцульського діалекту майже півторастолітньої давнини. Зважаючи та не, що більш давніх чітко локалізованих гуцульських пам'яток не так уже й багато¹, – дослідження лінгвальних рис текстів, що записав у свій час В.Шухевич, становить значний інтерес для історичної діалектології. У своїй студії аналізуємо звукові особливості „Гуцульських приказок” за виданням: Володимир Шухевич. Гуцульщина. Частина п'ята. – Верховина 2000. – С.9 – 175 (Репринтне видання 1908 року). Записи із нпп.: Жаб'є, Голови, Яворів, Ростоки, Барвінкова.

Вокалізм.

На місці давнього **ě* виявлено чи не єдиний рефлекс – *i*, незалежно від позиції, який писар-кореспондент графічно передавав *i* або *і*: *по воді* 9, *на світі* 9, *ліс* 10, *коліно* 11, *міх* 11, *видіти* 12, *сіяти* 13, *біду* 17, *але чоловік* 16.

На місці давнього **o* в новозакритому складі засвідчено переважно *i*: *він* 9, *не міг* 9, *бік* 10, *вівці* 10, *сіль* 11, *двір* 11, *нігті* 13, *на ніч* 41, *але вин* 15, *у спід 'споду'* 15, *викна* 16.

На місці давнього **e* в новозакритому складі засвідчено *i*: *лід* 10, *льиг 'лежати'* 12, *цьип* 13, *але каменцем* 12, *до жинки* 31.

¹ На сьогодні можемо назвати хіба статтю Й.Дзензелівського „Дарчий напис ХVІІ ст. з рисами гуцульських говорів”, з непевною локалізацією, де автор виділяє з-поміж інших гуцульські риси, та Д.Гринчишина „Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини”, присвячену аналізу мови кількох гуцульських текстів др. пол. ХVІІІ ст. Історичний коментар з буковинсько-молдавських грамот ХV подає при аналізі фонетичних явищ у північнобуковинських говірках К.Герман у монографії „Українські говірки Північної Буковини”. Щоправда, локалізація цих грамот – умовна.

Заміна *e > u*: *тиж* 14, *ни* було 15, *типер* 15, *хочите* 16, *мине* 18, *али* 'але' 19, *виликій* 27, *дужи* 'дуже' 34.

Заміна *u > e*: *помеже* 31, *побідеи* 37.

На місці давніх **ę*, **'a* переважає *u*, як правило, під наголосом: *йикийс* 9, *тридевіттого* 9, *взьити* 9, *горобійчого* 9, *йийцьи* 10, *за чьис* 10, *до стійичого* 10, *затрьис* 10, *узьив* 10, *польгали* 10, *поросьи* в одному ряду з *кінь*, *корова* 11, *потьиг* 11, *зачьив* 12, *мйике* 12, *почьив* 12, *йиблінку* 12, *йиблк* 12, *застрьиг* 13, *волосьи* обпало 13, *сходьи* си 13, *узьила йигньи* 13, *присьигати* 13, *закльив* 14, *не бойив* си 14, *на моє имньи* 15, *запрьитати* 15, *они зробьи* блуд 16, *всьике* 16, *жменьими* 16, *порьидкувати* 17, *сьидет* 18, *мала зьитьи* 26, *лежьити* 27, *намовльити* 29, *чотири чьисти* світа 29, *місьиць* 29, *памйити* 32, *дьикую* 35, *десіть* 36;

очевидно, й послідовні надпоправні написання *земљи* 'земля' 12, *земньи* ширшала 15, *земньи задрижьила* 16, *бурьи* 'буря' 14, *третього дньи* 14, *дльи* 16, *до сегодньи* 16, *ни жьирт* 17, *до морьи* 19, *пісьли* 23, *дівку* *ци хлопцьи* 24, *вечерьити* 32, *сідлати коньи* 32 викликані цією ж тенденцією.

Іноді така рефлексія супроводжується субституцією *в > й*: *сйитий* 9, *чоловік-сйитець* 24, трапляється рефлексія й без вказаної заміни – на *сьвйита* 31.

Відсутність лабіалізації давнього **e* після історично м'яких: *у него* 9, *з єго* 9, *єму* 10, *з під леду* 10, *з сего* 10, *всього* 33.

Переважно лабіалізація давнього **e* після шиплячих: *чого* 10, *чотири* 29, *але вечера* 27, *богачевого* 32.

Рефлекс давніх **гъ*, *лъ*,: *из криви* 17, *кирниці* 23.

Незавершеність редукції колишнього початкового *u*: *йграєи* 10 або й узагалі збереження початкового *u* – *играти* 35.

Початкове *u*: *иншого* 10, *Ирод* 15, *ива* 31, *идіт* 33, *играти* 35, *ити* 37, *инак* 42.

Цілковите переважання початкового префіксального *у*:- *усу* 10, *узьив* 10, *украдеш* 10, *уснув* 10, *ухопив* 10, *упала* 11, *удерту* 12, *укусив* 13, *але вснув* 11.

Консонантизм.

Кінцевий *t* переважно твердий: *гет* 9, *походить* 9, *дивит* си 10, *приходить* 10, *палит* 12, *курит* 12, *біжит* 12, *ви зробіт* 16, *але десіть* 36.

Палатальна вимова *v* у префіксі *vi*: *вімундровувати* 9, *вініс* 9, *віхопив* 9, *вігадав* 10, *вінести* 11, *вісушив* 11, *для вігоди* 16, *візвали* 16.

Палатальність шиплячих: *припочьити* 9, *лежьив* 10, *чьис* 10, *кочьити* 10, *зачьив* 12, *вид чьису* 15, *ни жьирт* 17, *шьи* 18, *чьорти* 18, *дужи 'дуже'* 18, *чьиму* 25, *вечер* 25, *до богачьи* 32, *покличю* 33, *вжьи* 34, *чьорт* 35, *чюпер* 35, *лишьив* 35, *шьо* 36, *хочь* 36.

Палатальність *ц* всередині слів та в кінці основи: *йийцьи* 10, *вівці* 10, *з вівцьими* 10, *рамці* 11, *з коритцьи* 12, *вцілив* 12, *на йиблинці* 13, *до кінцьи* 17, *пальцьими* 18, *пацьирка* 23, *кирницї* 23, *пшениці* 33, *на толоці* 36, *але кінци* 10, *на сонци* 11, *у маковици* 14, *на місци* 34;

велярність *ц* у кінці слів: *овец* 10, *старец* 13, *конец* 17, *палец* 25, *данец* 'танець' 35, *але чоловік-сйитець* 24, *місьиць* 29, *а також перед а, у: заланцував* 12, *вівцу* 13, *пшеницу* 17, *повірницю* 23, *крівцу* 31, *шибиницу* 33.

Палатальність *r*: *здрігнув* си 10, *моря* 10, *орю* 13, *крішки 'крихти'* 15, *вирьирю* 16, *на жовніря* 34, *але мрака* 10, *на мори* 15, *цара* 35.

Велярність *с* не лише в фіналях: *дес* 10, *колис* 10, *усу 'усю'* 10, *якос* 10, *шос* 12, *суда 'сюди'* 18, *на цес 'цей'* 31, *але уся* 11.

Оглушення у префіксах: *роскує* 10, *виттак* 16.

Асимілятивні процеси при витворенні відносних прикметників за допомогою суфікса *-ьск-*: *паньку* 34, *поганьким* 37.

Відсутність епентези *л* та *й* на місці давніх *губний+ј, що стала, очевидно, наслідком набуття м'якості губним: *дивю* 10, *бет* 17, *перебю* 18, *розібє* си 27.

Наявність протези *н* на місці давніх *мј: *земні* 15.

Відсутність подовження внаслідок йотової асиміляції: *сілю* 10, *диханя* 11, *смеречє* з *сучєм* 16, *коріне* 17, *питє* 29, *збіже* 33, *збіжя* 36.

Заміна *л > р*: *бирше* 15.

Заміна *л > в*: у *спивці* 16, *стрівби* 16.

Заміна *ч > ц*: *ци* 15.

Заміна *х > ф*: *фоста* 23, *віфатив* 31.

Заміна *т' > к*, *д' > г*: *покьизнеш* 18, *сигіти* 18.

Протези: *йиви* 12, до *вірла* 'орла' 27, *воба* 'обидва' 29, *йинче* 31.

Африката *дж* у дієсловах: *розплоджувати* 12, *посаджьити* 33.

Африката *дз* в іменниках: *дзелізне* 18.

Фономорфологічна структура іменників: *зелізо* 12, *восько* 'військо' 16.

Займенників: *вна* 15, *мні* 15, *мньи* 'мені' 36, *го* 'його' 15, *всй* 16, *вни* 16, *му* 'йому' 16, на *сьи* 'на себе' 26, у *ню* 'неї' 31.

Прикметників: *менчих* 24.

Числівників: *двайцьить* 25, *оден* 27, *еден* 33, *дванайціт* 35.

Більшість виявлених звукових рис в цілому potwierджують відомі на сьогодні в українській діалектології характеристики [Бевзенко, 222; Гриценко, 116; Гринчишин, 76-85] цього територіально-мовного утворення.

Звичайно, рівень тогочасного графічного відтворення усного мовлення респондентів-гуцулів не дозволяє до дрібних деталей схарактеризувати систему голосних і приголосних. І все ж загальну звукову картину гуцульського діалекту, принаймні вказаних населених пунктів, у другій половині XIX ст. оцінити можна.

Чи не найпослідовніше з-поміж усіх виявлених ознак виступає оригінальний рефлекс колишніх **ę, *'a > i*. Тенденція простежується щодо вияву його саме під наголосом після м'яких, але й у ненаголошеній позиції, як видно з прикладів, така континуація – досить звичне для гуцульського мовлення явище. Причому під дію такої зміни підпав будь-який *a*, що стояв після м'якого приголосного. У літературі відзначувано неодноразово, що якість подібного континуанта досить невиразна: „У частині говірок фонема [e]

реалізується у звукотипові [ä], близькому до е, и, а (клан ‘клен’, сәрце ‘серце’, берäза ‘береза’); у цьому ж звукотипові [ä] реалізується наголошене а будь-якого походження, що стоїть після м’яких приголосних (мн’äта ‘м’ята’, лош’ä ‘лоша’, ш’йпка ‘шапка’)” [Гриценко, 116]. Виявлений в оповідках матеріал демонструє, що кореспонденти-писарі послідовно (інших літерних спроб відтворення не виявлено) передавали такий звук графемою *и* з обов’язковим позначенням м’якості попереднього приголосного – *ьи*.

Жодного іншого прикладу, крім *i* (*и*), не зафіксовано для відображення рефлексів давніх *ě в будь-якій позиції та *o в новозакритому складі, хоч дослідники вказували на наявність у гуцульських говірках у цих позиціях також інших виявів: [ʏи], [и], [ы], [у], [ү] [Жилко, 225, Гриценко, 116].

Не можна однозначно стверджувати із аналізованих текстів про вияв твердості/м’якості деяких приголосних. Так, фонемі /ц/, /р/ на письмі писар передавав то з позначенням м’якості, то – ні.

Логічним продовженням студій гуцульської фонетики могли б стати пізніші записи діалектного мовлення саме з сіл, звідки брав матеріал до своєї „Гуцульщини” В.Шухевич. Але й наявний на сьогодні матеріал красномовно засвідчує, що гуцульські говірки ще міцно тримають свої давні рефлекси, принаймні матеріал понад столітньої давнини це підтверджує.

Література:

- Бевзенко С. Українська діалектологія. – К., 1980.
- Гриценко П. Гуцульський говір // Енциклопедія „Українська мова”. – К., 2000. – С. 116-117.
- Гринчишин Д. Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 76-85.
- Матвіяс І. Українська мова та її говори. – К., 1990.
- Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.